

ส่วนที่ 2

กฎหมายตราสามดวง

บทที่ 4

ข้อความทั่วไปเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวง

ต่อจากสมัยสุโขทัย ได้แก่สมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงก่อตั้งอาณาจักรไทยขึ้นมาใหม่ ณ ตำบลหนองโสน ข้างตะวันตกกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 1893 ทรงขนานนามราชธานีใหม่นี้ว่า กรุงเทพราชศรีอยุธยา ไม่ขึ้นต่อกรุงสุโขทัย อาณาจักรกรุงศรีอยุธยามีกษัตริย์ปกครองติดต่อกันมารวม 33 พระองค์ เป็นเวลา 417 ปี จึงได้เสียเมืองแก่พม่าเมื่อ ปี พ.ศ. 2310 แม้กษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะตรากฎหมายที่เรียกว่า พระราชศาสตร์ โดยอาศัยหลักในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นจำนวนมากก็ตาม ก็ไม่ปรากฏหลักฐานต้นฉบับกฎหมายที่มีอายุถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด เข้าใจว่ากฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาครั้งหนึ่ง ๆ คงมีต้นฉบับเพียง 3 ชุด เก็บไว้ในสถานที่ต่าง ๆ กันสามแห่งคือ

1. ห้องเครื่อง หรือข้างที่ เข้าใจว่าคงเป็นห้องทรงพระอักษรมากกว่าที่จะเป็นห้องเครื่องต้น หรือว่าโรงครัวหลวง⁽¹⁾
2. หอหลวง เป็นฉบับที่สำหรับขุนนางและข้าราชการไว้อ่าน หรือคัดลอกเอาไปศึกษา หรือเอาไปใช้เป็นการส่วนตัว
3. ศาลหลวง เป็นฉบับที่สำหรับผู้พิพากมาตุลาการไว้อ่านและอัญเชิญออกมาพิพากษา อรรถคดี

การที่ไม่ปรากฏต้นฉบับกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา อาจเป็นเพราะ

1. กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลายทำลายจนหมดสิ้น เมื่อพม่าเข้าตีกรุงศรี

⁽¹⁾ น.ร.ว.เสนิย์ ปราโมช, *กฎหมายสมัยอยุธยา* (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, 2510), หน้า 2.

อยุธยาแตก ในปี พ.ศ. 2310

2. เอกสารที่เขียนด้วยมือ ไม่ว่าจะเป็นกระดาษ ใบตาล หรือสมุด มักจะเก็บรักษาไว้ได้ไม่นาน

3. การประมวลกฎหมายเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ทำให้ตัวบทกฎหมายเก่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาสิ้นความสำคัญ เพราะมีข้อกำหนดให้นำเฉพาะตัวบทกฎหมายที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงเท่านั้นมาใช้บังคับแก่คดีความ จึงไม่มีความจำเป็นต้องรักษาตัวบทกฎหมายเก่าไว้ และบางครั้งยังต้องทำลายกฎหมายเก่าที่ออกเลิกไปแล้ว เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนปนกันระหว่างกฎหมายใหม่กับกฎหมายเก่า

อย่างไรก็ตาม ทางหอพระสมุดวชิรญาณ ได้เอกสารต้นฉบับกฎหมายที่มีอายุนับถอยหลังขึ้นไปถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาสองฉบับด้วยกัน เป็นกฎหมายในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ปีชวด พ.ศ. 2242 เขียนด้วยอักษรไทยในสมุดกระดาษเทา⁽¹⁾ ฉบับหนึ่ง และเขียนด้วยภาษาขอมปนไทยฉบับหนึ่ง⁽²⁾ เป็นเรื่องเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ทรงพระราชูทิศ พระราชทานที่ดินไร่สวนเป็นของหลวงแก่พระสงฆ์แห่งพระพุทธศาสนา ใช้ป่ารุกข์วัดวาอาราม รวมทั้งผู้คนชายหญิงเพื่อเป็นผู้ปรนนิบัติพระสงฆ์ และทำไร่เพาะปลูกพืชผลบนพื้นดินที่ทรงพระบรมราชูทิศพระราชทาน

กฎหมายทั้งหลายของสมัยกรุงศรีอยุธยาคงใช้ตลอดมาจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2310 เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถกอบกู้เอกราชของชาติไทยกลับคืนมาได้ จึงสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีในปีเดียวกัน ตลอดรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี เข้าใจว่าคงใช้กฎหมายของสมัยกรุงศรีอยุธยาปกครองบ้านเมืองสืบต่อมา เพราะมีการศึกแทบจะไม่มีว่างเว้นตลอดรัชสมัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี และสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นเป็นเมืองหลวงของประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2325 พระองค์ก็ทรงปกครองบ้านเมืองโดยอาศัยตัวบทกฎหมายเมื่อครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่าที่ยังเหลือตกทอดมาถึงสมัยของพระองค์ ตำนานกฎหมายเหล่านี้เก็บรักษาไว้ในที่ 3 แห่ง ดังนี้คือ ที่ศาลหลวง หอหลวง และห้องเครื่อง แห่งละหนึ่งฉบับ กล่าวกันว่ากฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ตก

⁽¹⁾ กระดาษเทา เป็นกระดาษชนิดเหนียวคล้ายกระดาษข่อย แต่บางกว่า โบราณใช้เขียนหนังสือตัวคินตอ

⁽²⁾ ได้มีการอ่านและแปลเรียบเรียงแล้ว ดู คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมพระตำราบรมราชูทิศที่อภิบาลมาสมัยอยุธยา, ภาค 1, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510)

ทอดมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นเหลืออยู่เพียงประมาณหนึ่งในสิบของกฎหมายทั้งหมดเท่านั้น
ดังนี้ เมื่อมีปัญหาที่อาจทรงวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ โดยอาศัยมูลอำนาจอธิปไตยของพระองค์บ้าง หรือ
อาศัยคำบอกเล่าของผู้ที่เคยรับราชการอยู่ในคณะตุลาการแต่เดิมบ้าง บ้านเมืองก็สามารถดำรงเป็น
ปกติสุขจนถึง พ.ศ. 2347 (จุลศักราช 1166) จึงได้มีเหตุการณ์ที่มีความสำคัญต่อกฎหมายไทยอย่างยิ่ง
คือ การประมวลกฎหมายตราสามดวง

สาเหตุของการประมวลกฎหมายครั้งนี้มาจากการร้องทุกข์ของนายบุญศรี ช่างเหล็กหลวง
ความว่า เจ้าพระยาศรีธรรมราช ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลว่า นายบุญศรี ช่างเหล็กหลวงร้อง
ทุกข์กล่าวโทษพระเกษมและนายราชาอรอด เหตุเนื่องจากอำแดงป้อมภรรยา นายบุญศรีฟ้องหย่า
นายบุญศรี นายบุญศรีให้การแก่พระเกษมว่า อำแดงป้อมนอกใจทำผู้ด้วยนายราชาอรอดแล้วมาฟ้อง
หย่านายบุญศรี นายบุญศรีไม่หย่า พระเกษมหาพิจรรย์ตามคำให้การของนายบุญศรีไม่ พระเกษม
พูดจาเพะ โลมอำแดงป้อมและพิจรรย์ไม่เป็นสิ่งไม่เป็นธรรมเข้าด้วยอำแดงป้อมแล้วคัดข้อความ
มาให้ดูขุน ณ ศาลหลวงปรึกษาว่า เป็นหญิงหย่าชาย ให้อำแดงป้อมกับนายบุญศรีขาดจากควมเมีย
กันตามกฎหมาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงทรงพระกรุณาตรัสว่า หญิงนอกใจ
ชายแล้วมาฟ้องหย่า ดูขุนปรึกษาให้หย่ากันนั้นหาเป็นยุติธรรมไม่ จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้
เจ้าพระยาพระคลังเอากฎหมาย ณ ศาลหลวงมาสอบกับฉบับหอหลวง ฉบับข้างที่ ได้ความว่า ชายหา
ผิดมิได้หญิงขอหย่า ท่านว่าเป็นหญิงหย่าชายหย่าได้ ดูต้องตรงกันทั้งสามฉบับ จึงทรงเห็นว่าทาง
ฝ่ายศาสนาจักรนั้น พระไตรปิฎกพื้นเพือนวิปริต ก็ยังอาจอาราธนาพระราชคณะทั้งปวงให้ทำ
สังคายนาชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้องตามพุทธบัญญัติได้ ดังนั้นทางฝ่ายราชาอาณาจักรเมื่อกฎหมาย
พื้นเพือนวิปริต จึงควรที่จะชำระให้ถูกต้อง พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้
ตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่ง ประกอบด้วยอาลักษณ์ 4 ลูกขุน 3 ราชบัณฑิต 4 จัดการชำระบทกฎหมาย
ตั้งแต่พระธรรมศาสตร์เป็นต้นไป มิให้เนื้อความผิดเพี้ยนซ้ำกัน จัดเป็นหมวดหมู่เข้าไว้ คัดแปลงบท
กฎหมายที่วิปลาสให้ถูกต้องตามความยุติธรรม เมื่อชำระเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงให้อาลักษณ์เขียนเป็น
ฉบับหลวง จำนวน 3 ชุด ประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และบัวแก้ว อันเป็นตราประจำ
ตำแหน่งสมุหนายก, สมุหพระกลาโหม และเจ้าพระยาพระคลังไว้เป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพื่อแสดงให้เห็น
ถึงความถูกต้องแท้จริงของกฎหมาย และแสดงให้เห็นว่ากฎหมายนั้นมีอำนาจใช้บังคับตลอดทั่วราชอาณาจักร
พร้อมทั้งมีบทห้ามมิให้ลูกขุนเชื่อฟังกฎหมายอื่นที่มีได้มีตราทั้งสามนี้ประทับอยู่ กฎหมาย
ทั้งสามฉบับนี้เก็บไว้ที่ห้องเครื่องหนึ่งชุด หอหลวงหนึ่งชุด และที่ศาลหลวงหนึ่งชุด กฎหมายที่ได้

เขียนขึ้นใหม่มีชุดหนึ่ง ๆ มี 41 เล่ม กล่าวกันว่ากฎหมายทั้งสามชุดนี้ในปัจจุบันเหลือเพียง 71 เล่มเท่านั้น
กฎหมายตราสามดวงนี้ นักประวัติศาสตร์ถือกันว่าเป็นกฎหมายเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา
ตั้งได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี

กฎหมายตราสามดวงอาศัยคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นหลักในการบัญญัติกฎหมาย
กล่าวกันว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์คือคัมภีร์ที่ผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ หรือผู้มีอำนาจเหนือ
บุคคลธรรมดาแต่งเรียบเรียงขึ้น เป็นขุมนุมข้อบังคับหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ตามความยุติธรรม กฎเกณฑ์
เหล่านี้อยู่เหนือกฎหมายทั้งปวง ดังนั้นจึงยอมใช้แก่นุมนุ้ยทั้งหลายที่อยู่ใต้อำนาจการปกครองของกษัตริย์
และกษัตริย์เองก็อยู่ภายใต้กฎหมายของพระธรรมศาสตร์ด้วย สภาพการณ์เช่นนี้คัมภีร์พระธรรมศาสตร์
จึงมีศักดิ์เทียบเท่ากฎหมายรัฐธรรมนูญ กษัตริย์ของอาณาจักรไทยได้นำเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์
มาจากมอญมาเป็นหลักในการบัญญัติกฎหมายที่เรียกว่าพระราชศาสตร์มาตั้งแต่เมื่อครั้งสมัยสุโขทัย
แล้ว ตามประวัติเดิมนั้นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นของชาวฮินดู เขียนด้วยภาษามกร⁽¹⁾ เป็นหนังสือ
ในศาสนาพราหมณ์ มีผู้นำเข้ามาในประเทศไทยแล้วเขียนเป็นภาษารามัญ ไทยได้นำมาใช้เป็นหลัก
ในการบัญญัติกฎหมายทั้งที่เป็นภาษารามัญจนกระทั่งถึงเมื่อมีการประมวลกฎหมายในรัชสมัยรัชกาล
ที่ 1 อามาศย์ไทยไม่มีใครรู้ภาษารามัญ จึงต้องแต่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นภาษาไทย⁽²⁾

ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้กล่าวถึงกำเนิดของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ความว่ามี
ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ชื่อพรหมเทวะ จุดจากพรหมโลกแล้วมาปฏิสนธิกำเนิดในตระกูลมหาอำมาตย์
ซึ่งเป็นข้าบาทสมเด็จพระเจ้ามหาสมุทรราช ครั้นอายุได้ 15 ปีก็เข้าแทนที่บิดา ต่อมาเห็นสัตว์โลกทั้ง
หลายได้รับความทุกข์ยากต่าง ๆ จึงมีความปรารถนาจะให้พระเจ้าสมุทรราชตั้งอยู่ใน ทศพิศราชธรรม
จึงถวายบังคมลาออกไปบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ จำเวธเมตตภาวนาจนได้อภิญา 5 อรรฐ
สมบัติ 8 บริโภคพืชผลเป็นอาหาร มีเทพกนิกรกนิรี คนธรรม์เป็นบริวาร ต่อมา พระเทวะฤาษีได้เสียด
เป็นศิวเมียบกับกนิรินางหนึ่ง จนเกิดบุตรสองคน คนแรกชื่อภัทระกุมาร คนที่สองชื่อมโนสารกุมาร
เมื่อบุตรทั้งสองเจริญเติบโต บิดาก็ให้บวชเป็นฤาษีจำศีลภาวนาและรับใช้ปรณินิบัติบิดามารดาจน
กระทั่งบิดามารดาได้ตายจากไป ภัทระคาบสจึงได้ละเพศฤาษีไปรับราชการเป็นปุโรหิตสั่งสอน

⁽¹⁾ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า เดิมมอญได้มาเป็นภาษาสันสกฤต
มีผู้แปลเป็นภาษามกรในประเทศไทย ฮินดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม,
หน้า 17.

⁽²⁾ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์) หน้า 8.

พระเจ้าสมมุติราช มโนสารฤทธิก็ตามที่ขายออกไปทำราชการด้วย พระเจ้าสมมุติราชจึงตั้งมโนสารให้เป็นผู้พิพากษา

ครั้นอยู่มา มีชายสองคนทำไร่แดงใกล้กัน เมื่อปลูกแล้วเอาดินมาขุนเป็นถนนกัน กลางเถาแดงจึงเลื้อยพาดผ่านข้ามถนนพันจนเป็นต้นเดียวกัน เมื่อแดงเป็นผล ชายทั้งสองคนต่างก็มากับแดง จึงเกิดการทะเลาะวิวาทด้วยต่างอ้างเป็นเจ้าของผลแดง ชายทั้งสองคนจึงพากันมาหา มโนสารให้เป็นผู้ชี้ขาด มโนสารตัดสินว่า แแดงอยู่ในไร่ของผู้ใด ผู้นั้นเป็นเจ้าของผลแดง ชายผู้หนึ่งไม่พอใจในคำตัดสินของพระมโนสาร จึงอุทธรณ์คำตัดสินไปยังพระเจ้าสมมุติราช พระองค์จึงตรัสใช้อำมาตย์ผู้หนึ่งให้ไปพิจารณาคดีใหม่ อำมาตย์ผู้หนึ่งจึงเลิกต้นแดงขึ้นดู ตามปลายยอด เอายอดแดงกลับมาไว้ความคั้น ชายทั้งสองคนต่างพอใจในคำตัดสินของอำมาตย์ผู้หนึ่ง และประชาชนทั้งหลายต่างพากันตำหนิว่า พระมโนสารตัดสินคดีไม่เป็นธรรม พระมโนสารมีความเสียใจจึงหนีออกไปบวชเป็นฤทธิ จำเริญภาวนาจนได้อภิญญา 5 อรรหสมบัติ 8 และมีความประสงค์จะให้พระเจ้าสมมุติราชทรงไว้ด้วยทศพิชราชธรรม 10 ประการ จึงหาไปยังกำแพงจักรวาลเห็นบาลีคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ในกำแพงจักรวาล มีปริณิษายกถ่ายอักษร พระมโนสารก็จดจำมาแต่งเรียบเรียงขึ้นเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

การที่ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้แต่งเรื่องราวการกำเนิดของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ว่า พระมโนสารหาไปกำแพงจักรวาล ซึ่งไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ใด เพื่อจดเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาส่งสอนพระเจ้าสมมุติราชนั้นเป็นความประสงค์ของผู้เรียบเรียงคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มุ่งที่จะยกย่องว่าบทบัญญัติต่าง ๆ ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มีที่มาจากอำนาจเบื้องสูง ไม่อยู่ในบังคับของมนุษย์ หากแต่ยังมีอำนาจบังคับเหมือนมนุษย์ทั้งปวงให้ต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ด้วย

หลักอินทภาษ

ในกฎหมายตราสามดวงเรื่องที่ได้จากพระธรรมศาสตร์ได้แก่หลักอินทภาษ หลักอินทภาษเป็นคำสั่งสอนที่พระอินทร์มีต่อบุรุษผู้หนึ่งซึ่งมีหน้าที่เป็นตุลาการว่าการจะเป็นตุลาการที่ดีจะต้องไม่มีอคติ 4 ประการ คือ ฉันทาคติ (รัก) โทศาคติ (โกรธ) ภยากติ (กลัว) โมหาคติ (หลง) และต้องตัดสินความตามพระธรรมศาสตร์โดยคลองธรรมอันเป็นจตุรัส ซึ่งหมายความว่าพลิกยาก ไม่ใช่เป็นไปตามอารมณ์ของตุลาการ ⁽¹⁾ การปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนนี้มีผลต่อตุลาการผู้

⁽¹⁾ พระวรวงศ์เธอ ทิพบุณย์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, (พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2512), หน้า 38.

นั่นคือ ถ้าตัดสินใจโดยปราศจากอคติ 4 ประการดังกล่าวแล้ว อิตริยศและบริวารยศแห่งบุคคลผู้นั้นก็จะเจริญรุ่งเรืองเปรียบประดุจเดือนข้างขึ้น ถ้าผู้ใดตัดสินใจโดยมียศ 4 ประการดังกล่าว อิตริยศและบริวารยศก็จะเสื่อมสูญไปเปรียบประดุจเดือนข้างแรม

ที่ว่าให้ผู้พิพากษาปราศจากฉันทาคตินั้นหมายถึงให้ทำจิตใจให้ปราศจากความโลภอย่าเห็นแก่อามิสสินจ้าง อย่าเข้าด้วยฝ่ายโจทก์หรือจำเลย เพราะเหตุจะได้ทรัพย์จากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด แม้ว่าจะต้องคดีจะเป็นบิดามารดาก็ต้องทำใจให้เป็นกลาง

การทำใจให้ปราศจากโทษาคติ หมายความว่าอย่าตัดสินใจด้วยความโกรธพยายามหาอาชญา เพราะเห็นผู้นั้นเป็นปฏิปักษ์แก่ตน

การพิจารณาคดีโดยปราศจากภยาคติ คือให้ผู้พิพากษาทำจิตใจให้มั่นคง ไม่หวั่นไหวกลัวฝ่ายโจทก์หรือจำเลย เพราะเป็นผู้มีอำนาจราชศักดิ์ หรือเป็นผู้มีกำลังพวกพ้องมาก

การตัดสินใจโดยปราศจากโมหาคติ หมายความว่าจะต้องตัดสินใจด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ คติใดควรแก้ก็ต้องให้แก้ คติใดควรชนะก็ให้ชนะ จะต้องเป็นผู้รอบรู้ในพระธรรมศาสตร์ จะต้องไม่ตัดสินใจด้วยความหลง

การตัดสินใจโดยมียศ 4 ประการนี้นับว่าเป็นบาปอย่างยิ่ง กล่าวถึงแม้จะฆ่าถึงมีชีวิตไปเป็นพันเป็นหมื่น บาปกรรมนั้นก็ไม่เท่ากับบุคคลที่บังคับคดีไม่เที่ยงตรง

การประมวลกฎหมายในรัชกาลที่ 1 มีกฎหมายลักษณะต่าง ๆ รวม 29 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. พระธรรมนูญ
2. หลักอรรถภาษ
3. กฎมณเฑียรบาล
4. พระธรรมนูญ
5. พระอัยการกรมศักดิ์
6. พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน
7. พระอัยการตำแหน่งนาหัวเมือง
8. พระอัยการบานแผนก
9. พระอัยการลักษณะรับฟ้อง
10. พระอัยการลักษณะพยาน

11. ลักษณะพิธีสูงน้่าน้ำอุยเพลิง
12. พระอัยการลักษณะตระลาการ
13. พระอัยการลักษณะอุทธรณ์
14. พระอัยการลักษณะหัวเมือง
15. พระอัยการลักษณะทนาย
16. พระอัยการลักษณะสักหา
17. พระอัยการลักษณะมรดก
18. พระอัยการลักษณะภูหนี่
19. พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ
20. พระอัยการลักษณะวิวาทคำติกัน
21. พระอัยการลักษณะโจร
22. พระอัยการลักษณะอาญาหลวง
23. พระอัยการลักษณะอาญารามฎร์
24. พระอัยการลักษณะขบดศึก
25. กฎพระสงฆ์
26. กฎ 36 ข้อ
27. พระราชบัญญัติ
28. พระราชกำหนดเก่า
29. พระราชกำหนดใหม่

หลังจากที่มีการประมวลกฎหมายตราสามดวง 45 ปี นายโหมค อมาตกุล ซึ่งภายหลังเป็นพระยาสุพรรณ ได้พิมพ์ออกจำหน่ายเมื่อ พ.ศ.2393 ในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ถูกทางราชการริบหมค ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีหมอบสอนศาสนาชาวอเมริกันชื่อ แคน บีช แบรดเลย์ (Dan Beach Bradley) หรือคนไทยนิยมเรียกกันว่าหมอบรัดเลย์ ได้นำมาพิมพ์ใหม่ โดยแยกเป็นสองเล่ม เล่มที่หนึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2405 เล่มที่สองพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2406 นิยมเรียกกันว่า กฎหมายสองเล่ม หรือ กฎหมายหมอบรัดเลย์

ใน พ.ศ. 2444 กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ทรงจัดพิมพ์บทกฎหมายตราสาม

ดวงขึ้นอีกโดยทรงแยกพิมพ์เป็น 2 เล่มเช่นเดียวกัน แต่พระองค์ได้ทรงคัดเอากฎหมายที่ยกเลิกไม่ใช้ แล้วออกเสีย และในท้ายเล่ม 1 ของหนังสือทรงจัดพิมพ์ส่วนเพิ่มเติมขึ้นอีก ชื่อกฎหมายลิลิตและกรรมศักดิ์สำเร็จ ส่วนที่พิมพ์เพิ่มนี้ความจริงเป็นเพียงคำอธิบายกฎหมายเท่านั้น หนังสือที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงจัดพิมพ์ขึ้นนี้นิยมเรียกกันว่า "กฎหมายราชบุรี"

ในปี พ.ศ. 2482 ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมือง ได้พิมพ์กฎหมายตราสามดวงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้เป็นการคัดจากตัวบทบัญญัติซึ่งได้รับชำระสะสางขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ให้ถูกต้องตามอักษรวิธีที่ใช้ในคัมภีร์ เพื่อให้ผู้สนใจกฎหมายตราสามดวงได้ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าโดยไม่ไปค้นคัมภีร์เขียนเดิม⁽¹⁾

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กฎหมายตราสามดวง ประกอบด้วย พระอัยการ (กฎหมาย) ลักษณะต่าง ๆ ถึง 29 ลักษณะ มีบทบัญญัติถึง 1,600 บท (มาตรา) เศษ พระอัยการลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ อาศัยมูลคดีวิวาทในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาเป็นหัวข้อในการตรากฎหมายเพื่อใช้บังคับแก่ประชาชนในกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งได้มีการยกเลิกไปทั้งหมด เมื่อ พ.ศ. 2481 บทกฎหมายตราสามดวง เป็นเอกสารที่น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงระบบการปกครอง สังคม และชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยา และต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้ดียิ่งที่สุด เนื่องจากเอกสารที่บันทึกเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรธรรมคามมีผู้น้อยมาก บางครั้งเมื่อต้องการรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยทั่วไปในยุคดังกล่าวก็จำเป็นต้องอาศัยจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศที่เข้ามาประเทศไทยต่างยุคต่างสมัยกัน เช่น จดหมายเหตุของราชทูตลาอูแบร์ จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาซาร์ดี เป็นต้น บทบัญญัติของกฎหมายตราสามดวงคงเพียงพอที่จะใช้ในการปกครองบ้านเมืองยุคกรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้ อาจมีการแก้ไข หรือบัญญัติเพิ่มเติมขึ้นเป็นครั้งคราวเมื่อมีกรณีจำเป็น โดยเฉพาะเมื่อเริ่มมีชาวต่างประเทศเข้ามาประกอบกิจการต่าง ๆ ในประเทศไทยมากขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และต้องนำเอาคอมมอนลอว์ของอังกฤษมาใช้เพิ่มเติมจากกฎหมายตราสามดวงที่มีอยู่ เช่น ลักษณะสัญญา ละเมิด เป็นต้น จากความไม่ครบถ้วนของบทบัญญัติของกฎหมายตราสามดวงรวมตลอดถึงระบบศาลและกระบวนการพิจารณาในศาลและโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการวิธีที่จะนำผู้กระทำความผิดมาลงโทษ ที่เรียกกันว่า "ระบบจารีตนครบาล" เป็นเหตุให้ประเทศตะวันตกนำมา

⁽¹⁾ ดูคำนำของผู้ประสานงานมหาวิทยาลัย และคำนำของผู้จัดพิมพ์, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2515), หน้า ก-ก.

อ้างเป็นเหตุไม่ยอมให้คนในบังคับของตนเองอยู่ภายใต้อำนาจของศาลไทยอันเป็นการก่อให้เกิดสภาพการณ์ที่เรียกกันว่าสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (extraterritorial right) เป็นเหตุให้ประเทศไทยต้องสูญเสียเอกราชทางศาล โดยเริ่มจากการทำสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศอังกฤษเป็นชาติแรก ในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่เรียกกันว่า สนธิสัญญาเบาริง (Bowring Treaty) ต่อเมื่อไทยได้ปรับปรุงระบบกฎหมายหลักทั้งปวง และระบบศาลให้ทันสมัยตามแบบอย่างชาติในยุโรป จึงสามารถเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ทำไว้กับชาติต่าง ๆ ทำให้ประเทศไทยได้รับเอกราชทางศาลโดยสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

เนื้อหากฎหมายตามสามดวง

เนื้อหาของกฎหมายตราสามดวงที่หยิบยกขึ้นมาศึกษาจะเป็นบทบัญญัติบางลักษณะที่เป็นที่มาของกฎหมายไทยยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และประมวลกฎหมายอาญา และบทบัญญัติกฎหมายลักษณะอื่น ๆ ที่ควรแก่การได้รับการสนใจ

ในประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ บรรพ 1 ถึงบรรพ 4 จะมีลักษณะเป็นบทบัญญัติกฎหมายอันมีที่มาจากหลักกฎหมายของหลาย ๆ ประเทศด้วยกัน เช่น หลักกฎหมายฝรั่งเศส หลักกฎหมายเยอรมัน หลักกฎหมายสวีเดนแลนด์ เป็นต้น ซึ่งกฎหมายของประเทศเหล่านี้อาศัยหลักกฎหมายโรมันมาเป็นรากฐานในการบัญญัติขึ้นมาอีกทีหนึ่ง จึงเท่ากับประเทศไทยได้อาศัยหลักกฎหมายโรมันมาเป็นพื้นฐานในการบัญญัติกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของตนเองโดยปริยาย ดังเห็นได้จากบัญญัติกฎหมายลักษณะทรัพย์ ที่แบ่งทรัพย์ออกเป็น วัตถุมีรูปร่าง และวัตถุไม่มีรูปร่าง ซึ่งเหมือนกับหลักกฎหมายโรมันที่แบ่งทรัพย์ (res) ออกเป็นทรัพย์มีรูปร่าง (res corporalis) ซึ่งกฎหมายโรมัน หมายถึง สิ่งที่สามารถรู้สึกรู้สิดูและสัมผัสได้⁽¹⁾ และทรัพย์ไม่มีรูปร่าง ซึ่งได้แก่ สิ่งที่ไม่มีความตัวตน และไม่อาจสัมผัสได้ และซึ่งมีอยู่โดยกฎหมายเท่านั้น หรือการแบ่งทรัพย์ออกเป็นสังหาริมทรัพย์ อสังหาริมทรัพย์ และการแบ่งทรัพย์ออกเป็นประเภทในลักษณะอื่น ๆ บทบัญญัติเกี่ยวกับสิ่งอกรรมคลัง เกาะแก่งที่เกิดขึ้นในแม่น้ำ ทะเล มหาสมุทร ฯลฯ

สำหรับบรรพ 5 ครอบครวั และบรรพ 6 มรดก ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กล่าวได้ว่า มีลักษณะที่อาศัยบทบัญญัติในพระอัยการลักษณะค้ำเมือ และอัยการลักษณะมรดกเป็นหลักในการบัญญัติกฎหมายขึ้นมา ดังนั้น จึงสมควรที่จะศึกษาพระอัยการทั้งสองลักษณะ เพื่อให้

⁽¹⁾ Res corporalis is a thing that can be felt or touched. Res incorporalis is one which has no actual existence, which cannot be touched, and which merely exists in the eye of law. R.W. Leage., เรื่องดิน, หน้า 119.

เห็นถึงวิวัฒนาการของกฎหมายไทยในส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัวและมรดก ซึ่งสถาบันครอบครัวถือ
กันว่ามีลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศ ความจริงพระอัยการลักษณะคำวินิจฉัยในกฎหมายตราสามดวง
ยังคงใช้บังคับสำหรับผู้ที่สมรสก่อนการใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 (1 ตุลาคม
2484) รวมทั้งการสัมพันธ์ในครอบครัวอันเกิดแต่การสมรสนั้นๆ และการใช้อำนาจปกครอง
ความปกครอง การรับบุตรบุญธรรม หรือสิทธิ และหนี้อันเกิดแต่การนั้น